

ONA TILI DARSLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH METODLARI

Islom Eliboyev

Mustaqil izlanuvchisi Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. Tanqidiy fikrlash zamonaviy ta'limning markaziy kompetensiyalaridan biri bo'lib, pedagogik innovatsiyalar orqali samarali va tizimli ravishda rivojlantiriladi. Pedagogik innovatsiya – ta'lim jarayoniga yangi yondashuvlar, metodlar, texnologiyalar va tashkil etish shakllarini joriy qilish orqali ta'lim sifatini oshirishdir. Tanqidiy fikrlashni shakllantirishda innovatsiyalar o'quv jarayonini faollashtiradi, o'quvchi va o'qituvchi rolini qayta belgilaydi hamda bilimni uzatishdan ko'ra, fikrni shakllantirishga yo'naltiradi. Tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, zamonaviy ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Tanqidiy fikrlash – bu ma'lumotni tahlil qilish, baholash, asosli xulosa chiqarish va qaror qabul qilish qobiliyatidir. Ijodiy yondashuv esa muammolarni yangicha, original tarzda hal etish, yangi g'oyalar yaratish va mavjud bilimlarni qayta tashkil etish jarayonidir. Har ikkisi birgalikda o'quvchining mantiqiy va tasavvuriy fikrlashini rivojlantiradi, shaxsning mustaqil, innovatsion va maqsadli faoliyat yuritishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, motivatsiya va muammo, axborotni anglash va tahlil qilish, fikrni qayta ishlash va baholash, ijodiy qo'llash va xulosa chiqarish, refleksiya va o'z-o'zini baholash, tanqidiy fikrlash.

METHODS FOR INCREASING THE EFFECTIVENESS OF NATIVE LANGUAGE LESSONS

Islom Eliboyev

Independent Researcher Gulistan State University

Abstract. Critical thinking is one of the central competencies of modern education, which is effectively and systematically developed through pedagogical innovations. Pedagogical innovation is an improvement in the quality of education by introducing new approaches, methods, technologies and forms of organization into the educational process. Innovations in the formation of critical thinking activate the learning process, redefine the role of the student and the teacher, and focus on forming ideas rather than transferring knowledge. Critical thinking and creative approaches are inextricably linked and constitute an important component of the modern educational process. Critical thinking is the ability to analyze, evaluate information, draw reasonable conclusions and make decisions. A creative approach is the process of

solving problems in a new, original way, creating new ideas and reorganizing existing knowledge. Together, both develop the student's logical and imaginative thinking, and serve the individual's independent, innovative and purposeful activity.

Keywords: education, motivation and problem, understanding and analyzing information, processing and evaluating ideas, creative application and drawing conclusions, reflection and self-evaluation, critical thinking.

Kirish. Bugungi ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil, asosli va ongli fikrlashini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi [1; 2; 3]. Ayniqsa, ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish o'quvchilarning til birliklarini chuqur anglashiga, matnni tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlash bosqichma-bosqich, tizimli va maqsadga yo'naltirilgan tarzda shakllantiriladi.

Birinchi bosqich – motivatsiya va muammo qo'yish bosqichi. Bu bosqichda o'quvchilarda mavzuga nisbatan qiziqish uyg'otiladi va muammoli vaziyat yaratiladi. O'qituvchi savollar, bahsli fikrlar, hayotiy misollar yoki matndan parcha orqali o'quvchilarni o'ylashga undaydi. Ushbu bosqichda o'quvchilar mavjud bilimlarini faollashtiradi va yangi axborotni qabul qilishga tayyorlanadi [7].

Ikkinchi bosqich – axborotni anglash va tahlil qilish bosqichi. Mazkur bosqichda yangi bilimlar o'zlashtiriladi. O'quvchilar matnni o'qish, tinglash, kuzatish orqali axborotni qabul qiladi. Shu bilan birga, axborotni tahlil qilish, asosiy va ikkilamchi g'oyalarni ajratish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash orqali tanqidiy fikrlash elementlari shakllanadi. Ona tili darslarida bu bosqich matn tahlili, grammatik hodisalarni solishtirish, misollar orqali umumlashtirish bilan amalga oshiriladi.

Uchinchi bosqich – fikrni qayta ishlash va baholash bosqichi. Bu bosqich tanqidiy fikrlashning markaziy qismi hisoblanadi. O'quvchilar o'zlashtirilgan axborotni baholaydi, muallif fikriga munosabat bildiradi, dalillarni tekshiradi, xulosalar chiqaradi. Bahs-munozara, taqqoslash, alternativ fikrlarni ilgari surish orqali o'quvchilarning mantiqiy va tahliliy tafakkuri rivojlanadi.

To'rtinchi bosqich – ijodiy qo'llash va xulosa chiqarish bosqichi. Ushbu bosqichda o'quvchilar bilimlarini yangi vaziyatlarda qo'llaydi. Ijodiy topshiriqlar, esse yozish, matnni qayta tuzish, muqobil yakun yaratish orqali tanqidiy fikrlash mustahkamlanadi. O'quvchi o'z fikrini asoslab bera olish, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasiga ega bo'ladi.

Beshinchi bosqich – refleksiya va o'z-o'zini baholash bosqichi. Bu bosqichda o'quvchilar o'z faoliyatini tahlil qiladi, qanday bilim va ko'nikmalarni egallaganini anglaydi. Refleksiya tanqidiy fikrlashni yanada chuqurlashtirib, o'quvchini o'z ustida ishlashga undaydi.

Tadqiqot ob’ekti va uslublari. Tadqiqot ob’ekti sifatida 60110500-Boshlang’ich ta’lim bakalvariya yo’nalishidagi majburiy fanlar blokiga tegishli Ona tili o’qitish metodikasi fanining “So’z turkumlarini o’qitish” kursi olindi. Tadqiqotlar Guliston davlat universiteti Sirtqi bo’limning SBT -3-21 va SBT -3-21 guruhlarida olib borildi. Tadqiqotlar jarayonida kuzatish, suxbat, so’rovnomalar o’tkazish, taqqoslash, taxlil etish va umumiyashtirish kabi usullardan foydalanildi.

Olingan natijalar va ularni tahlili. Talabalar mustaqil ishlarini amalga oshirishda samaradorlik ko’p jihatdan topshiriqlarning to’g’ri rejalashtirilganligiga, aniq maqsadni mo’ljallab tayyorlanganligiga, tarqatma va o’quv–metodik materiallarning sifatiga har tomonlama bog’liqdir.

Umuman olganda, tanqidiy fikrlashni shakllantirish bosqichlari izchil tashkil etilganda, ona tili darslarida o’quvchilarning tafakkuri, nutqiy savodxonligi va mustaqil fikrlash qobiliyati samarali rivojlanadi [8].

Bugungi kunda zamonaviy ta’lim jarayonida ona tili fanining asosiy vazifalaridan biri o’quvchilarda nafaqat grammatik bilimlarni, balki mustaqil, asosli va tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini shakllantirish ham iborat. Tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirish texnologiyasi o’quvchini tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki bilimni izlovchi, tahlil qiluvchi va baholovchi shaxs sifatida tarbiyalashga yo’naltiriladi [10].

Darhaqiqat, ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish texnologiyasi, avvalo, **interfaol va muammoli ta’limga asoslanadi.** Dars jarayonida muammoli savollar, bahsli topshiriqlar va hayotiy vaziyatlar yaratish orqali o’quvchilar fikrlashga undaladi va bu texnologiyada o’qituvchi yo’naltiruvchi hamda maslahatchi rolini bajarib, o’quvchining mustaqil fikr bildirishiga imkon yaratadi. Mazkur texnologiyaning muhim jihatlaridan biri – **matn bilan ishlash asosida tanqidiy tahlilni rivojlantirishdir.** Ona tili darslarida matnni mazmunan tahlil qilish, asosiy g’oyani aniqlash, muallif pozitsiyasiga baho berish, dalillarni tekshirish orqali o’quvchilarning tahliliy tafakkuri shakllantirish masalasi ham oldingi o’rinlarda turadi. “Insert”, “Klaster”, “B-B-B”, “Aqliy hujum” kabi metodlar bu jarayonda samarali hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash ko’nikmalarini shakllantirish texnologiyasida **ijodiy va reflektiv topshiriqlar** muhim o’rin tutadi. Esse yozish, matnga muqobil yakun tuzish, grammatik hodisalarga mustaqil misollar keltirish, fikrni asoslab berish kabi mashqlar o’quvchilarning mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Bunda o’quvchi o’z fikrini aniq, mantiqli va dalillarga tayangan holda ifodalashni o’rganadi.

Boshlang’ich ta’lim bosqichi o’quvchilarning fikrlash faoliyati, nutq madaniyati va ijodiy salohiyati shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish o’quvchilarning mustaqil o’rganish ko’nikmalarini shakllantirishga, bilimlarni ongli o’zlashtirishga hamda shaxsiy fikrini erkin ifodalashga xizmat qiladi [6]. **Tanqidiy fikrlash** boshlang’ich sinf o’quvchisida

axborotni tushunish, taqqoslash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va oddiy xulosalar chiqarish orqali namoyon bo'ladi. Bu jarayonda o'qituvchi muammoli savollar, hayotiy vaziyatlar va mantiqiy topshiriqlar orqali o'quvchini faol fikrlashga undaydi. Masalan, matn mazmunini tahlil qilish, qahramon xatti-harakatlariga baho berish, "Nima uchun?" va "Qanday?" savollariga javob izlash tanqidiy fikrlashning dastlabki ko'rinishlaridir.

Bundan tashqari, **ijodiy fikrlash** esa o'quvchilarning tasavvuri, yangicha fikr yuritishi va mustaqil g'oyalar ilgari surish qobiliyatini rivojlantiradi. Boshlang'ich sinflarda ijodiy fikrlashni shakllantirish uchun hikoya davom ettirish, rasm asosida matn tuzish, ertaklarga muqobil yakun yaratish, she'r yoki kichik matn yozish kabi topshiriqlardan samarali foydalaniladi. Bu mashqlar o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning nutqiy faolligini kuchaytiradi.

Tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishda **interfaol metodlar** muhim ahamiyatga ega. "Aqliy hujum", "Klaster", "Insert", rolli o'yinlar va guruhli ishlash shakllari o'quvchilarning hamkorlikda fikrlashini, o'z fikrini himoya qilishini va boshqalar fikrini hurmat qilishini ta'minlaydi. Ushbu metodlar orqali o'quvchilar faqat bilim oluvchi emas, balki ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Shuningdek, **rag'batlantiruvchi baholash va refleksiya** boshlang'ich sinf o'quvchilarida fikrlash faoliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning har bir mustaqil fikri qo'llab-quvvatlanishi, xatolar esa o'rganish imkoniyati sifatida qabul qilinishi lozim.

Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish ularning intellektual salohiyati, nutqiy madaniyati va kelgusidagi ta'lim muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Haqiqatan ham, ushbu texnologiya doirasida **baholash jarayoni ham tanqidiy fikrlashga yo'naltiriladi**. O'z-o'zini baholash, o'zaro baholash va refleksiya orqali o'quvchi o'z bilim va faoliyatini tahlil qiladi. Bu esa mas'uliyat, mustaqillik va ongli yondashuvni kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, ona tili darslarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi o'quvchilarning tilga oid bilimlarini chuqurlashtirish bilan birga, ularni mustaqil fikrlovchi, tahlil qila oladigan va o'z nuqtayi nazarini asoslaydigan shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi [4].

Biroq shu bilan bir qatorda adabiyot fani o'quvchilarda estetik did, axloqiy qarashlar va hayotiy tajribani shakllantirish bilan birga, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Badiiy asarlarni o'rganish jarayonida o'quvchilar nafaqat voqealar ketma-ketligini anglaydi, balki muallif g'oyasi, qahramonlar xarakteri va asarning ijtimoiy-ma'naviy mazmunini tahlil qilish orqali mustaqil va asosli fikr yuritishga o'rganadi.

Tanqidiy fikrlash adabiyot darslarida, avvalo, **matnni chuqur anglash va tahlil qilish** orqali namoyon bo'ladi. O'quvchilar asardagi asosiy g'oya va muammolarni aniqlaydi, qahramonlarning xatti-harakatlariga baho beradi, ularning qarorlarini sabab-oqibat nuqtayi nazaridan tahlil qiladi. "Nima uchun qahramon shunday yo'l tutdi?", "Muallif bu obraz orqali qanday fikrni ilgari surmoqda?" kabi savollar o'quvchilarning tahliliy va baholovchi tafakkurini rivojlantiradi.

Adabiyot darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda **bahs-munozara va taqqoslash metodlari** muhim ahamiyatga ega. Turli obrazlarni solishtirish, bir mavzuning turli asarlarda yoritilishini taqqoslash, mualliflar pozitsiyasini baholash orqali o'quvchilar o'z nuqtayi nazarini asoslab berishga o'rganadi. Bu jarayonda har bir fikr dalillar bilan mustahkamlanishi talab etiladi. Shuningdek, **ijodiy yondashuvlar** tanqidiy fikrlashni yanada kuchaytiradi. Asarga muqobil yakun tuzish, qahramonga xat yozish, asar voqealarini zamonaviy hayot bilan bog'lash kabi topshiriqlar o'quvchilarning tasavvurini kengaytirib, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Bu jarayonda tanqidiy va ijodiy fikrlash o'zaro uyg'unlashadi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda **refleksiya va baholash** ham muhimdir. O'quvchilar o'rganilgan asar yuzasidan xulosalar chiqaradi, o'z fikrini qayta ko'rib chiqadi va boshqalar fikriga nisbatan munosabat bildiradi. Bu esa ularning mantiqiy tafakkuri va nutqiy madaniyatini yuksaltiradi.

Demak, adabiyot fani tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi. Badiiy asarlarni ongli, tahliliy va baholovchi yondashuv asosida o'rganish o'quvchilarning mustaqil fikrlovchi, ma'naviy barkamol shaxs bo'lib kamol topishiga xizmat qiladi [9].

Axborotlashgan jamiyat sharoitida inson faoliyati bevosita axborot bilan ishlash jarayoni bilan bog'liq holda faoliyat olib boradi. Turli manbalardan kelayotgan ma'lumotlarni to'g'ri qabul qilish, tahlil etish va baholash esa tanqidiy fikrlash hamda axborot literatliligini talab etadi. Ushbu ikki tushuncha o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, zamonaviy ta'lim tizimining muhim kompetensiyalaridan biri hisoblanadi.

Demak, axborot savodxonligi shaxsning axborotni izlash, tanlash, tahlil qilish, ishonchliligini aniqlash va undan samarali foydalanish qobiliyatidan dalolat beradi. Tanqidiy fikrlash esa ushbu jarayonda axborotni shubha bilan qabul qilish, dalillarni tekshirish, turli nuqtayi nazarlarni solishtirish va asosli xulosa chiqarishga yordam beradi. Demak, tanqidiy fikrlash axborot literatliligining asosiy mexanizmi hisoblanadi. Ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlash va axborot literatliligini rivojlantirish, avvalo, **o'quvchilarda axborotga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishni** taqozo etadi. O'quvchilar axborot manbalarining turini farqlash, muallif pozitsiyasini aniqlash, ma'lumotlarning maqsadi va ishonchliligini baholashga o'rgatiladi. Bu jarayonda "Bu axborot kim tomonidan yaratilgan?", "Uning maqsadi nima?", "Dalillar qanchalik asosli?" kabi savollar muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Tanqidiy fikrlash axborotni faqat qabul qilish bilan cheklanmay, **uni tahlil qilish va qayta ishlashni** ham o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar turli manbalardagi ma’lumotlarni taqqoslaydi, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlaydi, noto‘g‘ri yoki biryoqlama axborotni ajrata oladi. Ayniqsa, raqamli makonda yolg‘on axborot va manipulyativ xabarlar ko‘paygan bir sharoitda bu ko‘nikmalar muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, axborot literatliligi tanqidiy fikrlash asosida **axloqiy va huquqiy mas’uliyatni** ham shakllantiradi. O‘quvchilar axborotdan foydalanishda mualliflik huquqiga rioya qilish, manbalarni ko‘rsatish va plagiatdan qochish zarurligini anglaydi. Bu esa ularning akademik halolligini mustahkamlaydi. Xulosa qilib aytganda, tanqidiy fikrlash va axborot literatliligi o‘zaro uyg‘un holda rivojlanganda, o‘quvchilar axborotga boy muhitda to‘g‘ri yo‘l topa oladigan, mustaqil va mas’uliyatli fikrlovchi shaxs sifatida kamol topadi [5].

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurashitova, Sh. X. (2022). Ona tili darslarida nutq o‘stirish omillari [Factors in Developing Speech in Native Language Lessons]. Zenodo. Published on 15 August 2022.
2. Adizova, N. B. Innovation ta’limda ona tili darslarining samaradorligini oshirish [Improving the Effectiveness of Native Language Lessons in Innovative Education]. Monograph. Germany: Globe Edit, 2022. – 117 p.
3. Akhmedov R. Sh. (2020). Qualitative Development of Science Fiction in the USA. *Bulletin of Gulistan State University, 1*, 63-69.
4. Critical Thinking. Concepts and Tools. The Foundation for Critical Thinking. URL: cct@criticalthinking.org.
5. Levitin D. J. A Field Guide to Lies. Buyuk Britaniya. 2016. – 304 p.
6. Dilanov B.G. (2025). Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish. Vol. 6. No. 12.
7. Eraliyeva D. (2025). Tanqidiy fikrlash tushunchasining ilmiy-nazariy izohi va pedagogik paradigmadagi o‘rni / Namangan davlat pedagogika instituti. – Namangan: Ta’lim va taraqqiyot, 5-son. – B. 140-143.
8. Dyui J. Experience and Education. Qo'shma Shtatlar, 1938. – B.91.
9. Cherry K. How Bloom's Taxonomy Can Help You Learn More Effectively. Published on June 26, 2023.
10. Pol R., Elder L. Pearson Education, 2013. – Vsego stranits. – 459 p.